

verklarend licht werpt op wat er aan ideeën in de aanverwante cultuurvormen tot uitdrukking komt.

Ik hoop dat Commers zijn vaak wat pathetisch woordgebruik niet als het literaire aspekt van zijn boek beschouwt. Overigens is de taal goed verzorgd, zij het, dat het boek door het vele academisch aandoende jargon niet gemakkelijk leesbaar zal zijn. Deze kritische noten doen geenszins afbreuk aan de waardering die dit werk in zijn geheel verdient. Het is een diepgravend en rijk boek, dat ongetwijfeld tot nadenken en hopelijk ook tot verder onderzoek en discussie aanleiding zal geven.

HERMAN VAN ERP

* * *

GÉLOVEN EN DENKEN

Anselmus van Canterbury, *Proslogion*, gevolgd door de discussie met Gaunilo. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door dr. Carlos Steel. Bussum, Het Wereldvenster (Dixit-reeks), & Antwerpen, Standaard, 1981, 172 blz., 430 fr.

'Geloven is geen denken en Gods bestaan valt niet binnen de normen van het bewijs' — dat is ongeveer de stelling van heel wat mensen, zowel gelovigen als ongelovigen, over de huidige situatie van het Godsgeloof. Bij die moderniteit horen heel vaak ook nog een belijdenis over het individuele karakter van het geloof en een aanval op de machtsaanspraken van een kerkorganisatie.

Het konflikt tussen geloven en denken is echter niet zo nieuw. Dat geloven met inzicht zou gepaard gaan, heeft men, uiteraard in intellectuele middens, toch wel altijd als een ideaal beschouwd. Het geloof had immers absurde karakteristieken en die wou men vooral verdrijven of overschrijden. Binnen de geloofsopvatting bestaat dan wel het gevaar dat de rationele kennis of de metafysische verklaring de geloofsbeleving in de verdrukking zou brengen. Heel wat hedendaagse discussies over geloof en sakraliteit monden wel in zo'n dispuut uit. Maar nogmaals, materiaal voor zo'n twistgesprek hoeft men niet uitsluitend nu te zoeken. De tegenstelling 'inzicht door geloof' en 'geloof door inzicht' kent al bloeiperiodes vanaf het ogenblik dat de theologie van een streng begripsmatig referentiekader moest gebruik maken om de *scientia divina* te worden.

Tot het dossier behoort ongetwijfeld het *Proslogion* van de middeleeuwse wijsgeer en godgeleerde Anselmus van Canterbury (1033/34—1108). Dit theologisch traktaat heeft geschiedenis gemaakt omdat de auteur meende erin geslaagd te zijn een onweerlegbaar godsbewijs te hebben geleverd. Zo onweerlegbaar bleek dat 'bewijs' niet te zijn, want zijn tijdgenoten, onder andere Gaunilo, een monnik uit de omgeving van Tours, vonden wel voldoende argumenten om het intussen beroemd geworden 'ontologisch godsbewijs' te weerleggen of te ontkrachten. Dit *Proslogion* (dit is aanspraak) verdient nu wel aandacht, omdat het in een heel verdienstelijke Nederlandse uitgave toegankelijk is gemaakt. De tekstbezorger, Carlos Steel, docent middeleeuwse wijsbegeerte aan de Leuvense universiteit, maakte een goede vertaling, schreef een initiërende inleiding en zorgde voor echt verhelderende aantekeningen, waardoor de lezer

niet alleen kennis maakt met een stukje wijsgerige problematiek, maar ook met een dosis theologie.

Waarin bestaat nu dat godsbewijs dat zovele wijsgeren tot op vandaag heeft geboeid? De gehele en trouwens mooie formulering vindt men in de overgang van het eerste naar het tweede hoofdstuk: "Ik probeer niet, Heer, in Uw verhevenheid door te dringen, want ik acht mijn verstand hiermee geenszins te vergelijken. Maar ik verlang ernaar Uw waarheid, die mijn hart gelooft en bemint, tot op zekere hoogte in te zien. Ik zoek immers niet in te zien om te geloven, maar ik geloof om in te zien. Want ook dit geloof ik dat ik niet zal inzien, tenzij ik geloofd zal hebben. Daarom, Heer, Gij die aan het geloof inzicht verleent, laat mij inzien, in de mate dat Gij het heilzaam acht, dat Gij zijt gelijk wij geloven en dat zijt wat wij geloven. Welnu, wij geloven dat Gij iets zijt waarboven niets groter gedacht kan worden". Als dusdanig is zo'n formulering geen bewijsvoering, noch een rationeel wijsgerig vertoog. Deze formule moet eerder als een gebed worden beschouwd. Maar, en dat is het merkwaardige van het *Proslogion*, de auteur, Anselmus van Canterbury houdt het niet bij deze gebedsstijl. Hij houdt zijn formulering 'dat Gij iets zijt waarboven niets groter gedacht kan worden' voor een te bewijzen, bewijsbare en bewezen stelling. Hij voorziet deze formule bijgevolg van een aantal redeneringen die het 'corpus' van de bewijsvoering uitmaken. Vanaf dat ogenblik wordt hij een gemakkelijk prooi in de intellektuele discussie. Want de bewijsvoering mislukt, immers: waarom zou er een 'Gij' moeten bestaan dat groter is dan al het denkbare? Niets belet ons te denken dat God diegene is waarboven niets groter gedacht kan worden, maar waarom moet de mogelijkheid dit te denken tegelijk meebrengen dat diegene waarboven niets groter gedacht kan worden werkelijk en met noodzakelijkheid bestaat? Anselmus faalt als logicus en we zijn zeker niet de eerste om dit te stellen. Zijn tijdgenoot Gaunilo trachtte hem dit al (overigens tevergeefs) duidelijk te maken. Maar faalt Anselmus daarom in het geloof? Dat durft niemand beweren. Eerder kan men stellen — maar dit kan ook betwist worden — dat de logica en de bewijsvoering uiteindelijk niet essentieel zijn en dat zijn logica en beredeneringen — hoe absurd ze soms ook moge zijn — in zijn geloof passen alsof discursief kennen en geloven bij hem niet gescheiden zijn. Bij zijn tegenstander Gaunilo is dit wel het geval, waarbij we kunnen stellen dat met deze Gaunilo de fameuze boedelverdeling tussen religieuze kennis en discursieve kennis is begonnen. Kommentator Carlos Steel, die de lezer zo goed doorheen de moeilijke formuleringen in het dispuut met Gaunilo heeft geleid, overtuigt ons toch niet helemaal als hij stelt dat Anselmus in zijn antwoord aan Gaunilo het werk tot het bewijs reduceert en dat we bijgevolg op onze hoede moeten zijn voor een al te mystieke interpretatie van het *Proslogion*. Steels waarschuwing is vrij voorzichtig en de slotbeschouwing van Anselmus' antwoord aan Gaunilo wekt inderdaad de indruk dat de aartsbisschop van Canterbury slechts wil bewijzen en bijgevolg gelijk halen. Het komt ons veeleer voor dat Anselmus in zijn geloof bij het gebruik van de logica om aan zijn geloof een bepaalde stijl te geven bijzonder stijfhoofdig wordt en bijgevolg in de ogen van elke discursieve geest onvoorzichtig wordt. Dit is geen 'al te mystieke' interpretatie.

Tenslotte nog dit. Het traktaatje van Anselmus, dat we eerst en vooral en ondanks alle hybride bewijsvoeringen een gebed zouden durven noemen, circuleerde destijds samen met de reaktie van Gaunilo en de replek van Anselmus zelf. Zo'n dispuut heeft een charme en misschien precies daarom is het uit de

tijd. Daarenboven hebben de auteurs nog een zekere hoffelijke allure. Gaunilo eindigt zijn polemie met: "Het overige gedeelte van dat boek getuigt van zoveel waarheid en is zo schitterend en prachtig uiteengezet, het is van zoveel nut en als het ware vervuld van een innerlijke geur van vroomheid en heiligheid, dat het niet misprezen mag worden om wat in het begin staat. Trouwens, ook dat is wel goed gezien, maar zwakker geargumenteed (dan het overige deel). Veeleer moet men de argumentatie van het eerste deel verstevigen. Dan zal het gehele werk met grote bewondering en lof ontvangen worden". Anselmus is in zijn repliek even hoffelijk: "Ik dank u voor uw welwillendheid, zowel in de kritiek als in de lof op mijn boekje. Want aangezien u die gedeelten die u het aanvaarden waard leken zozeer hebt geprezen, blijkt voldoende dat u de passages die u zo zwak leken te zijn uit welwillendheid hebt gekritiseerd, en niet uit kwaadwilligheid". Alleen superieure polemisten kunnen op zo'n manier afscheid nemen; zij 'vernietigen' elkaar niet.

JACQUES DE VISSCHER

* * *

EEN SCHITTEREND FILOSOFISCH LEERBOEK

Theo de Boer, *Grondslagen van een kritische psychologie*. Baarn, Basisboeken/Ambo, & Schoten, Westland, 1981, 197 blz.

Leken in de filosofie die zich op een of andere manier tot deze denkdiscipline aangetrokken voelen, vragen soms naar een goed boek. Het is natuurlijk een gekke vraag, aangezien er toch vrij veel goede boeken zijn. Filosofen die naam gemaakt hebben, danken hun faam aan het feit dat ze goede boeken hebben geschreven. Maar naar die boeken gaat de belangstelling van de leek nog niet uit; van die boeken is hij bang omdat ze te moeilijk zouden zijn. Ja, inderdaad, moeilijk lijken ze vaak, ofschoon dit niet altijd zo is. De leek vraagt echter naar een boek dat hem de wereld voor de filosofische denkdiscipline opent en waardoor hij tegelijk iets zou leren over de grote filosofen. Dat is natuurlijk veel gevraagd. We zouden haast schrijven dat alleen een groot filosoof zo'n boek kan schrijven. We denken bijvoorbeeld aan Karl Jaspers met zijn heel lijvig werk 'Die grossen Philosophen', waarin uitvoerig Plato, Sokrates, Bouddha, Confucius, Jezus, Augustinus, de pre-sokratici, Plotinus, Anselmus, Spinoza en Kant op een didaktische manier ter sprake gebracht worden en waarbij de lezer tegelijk met een filosofische denkwijze gekonfronteerd wordt. Maar dit boek is slechts fragmentarisch in het Nederlands vertaald (Bijleveld) en de leek vraagt wel een boek in eigen taal geschreven — terecht overigens.

De leek maakt zich toch over één zaak illusies: hij vraagt te gemakkelijk een volledig boek dat hij zonder enige voorkennis of voor-opleiding kan lezen, begrijpen en assimileren. Dat is natuurlijk onmogelijk; trouwens dat kan voor geen enkel vakgebied. De uitgevers wekken soms de indruk dat dit wel kan en zijn er als de kippen bij om de lezer gerust te stellen dat hun nieuw boek vlot leest en geen voorkennis vergt, want het is slechts een inleiding. Op die manier ziet men de ene inleiding na de andere verschijnen. Men moet zich dan afvragen: